

H⁶¹⁰⁰ SAYILI HUKUK MUHAKEMLERİ KANUNU ÇERÇEVESİNDE SONRADAN DELİL GÖSTERİLMESİ

*Prof. Dr. Ömer ULUKAPI**

*Arş. Gör. Taner Emre YARDIMCI***

GİRİŞ

Hukuk Muhakemeleri Kanunu¹ (HMK), tarafların delillerini göstermelerini esas itibariyle dilekçeler aşamasıyla sınırlandırmıştır. Söz konusu sınırlandırma teksif ilkesinden kaynaklanmaktadır. Yargılamanın mümkün olduğu ölçüde kısa sürede sonuçlanabilmesi için bu tür sınırlandırmalara yer verilebilmektedir. Nitekim yargılamanın makul süre içinde sonuçlanması İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) m. 6 gereğince uyumsuzluğun tarafları için temel bir haktır. Sınırlandırmanın kapsamının doğru bir şekilde çizilmesi ise adil yargılanma hakkını düzenleyen İHAS m. 6'nın diğer bir unsuru olan hakkaniyete uygun yargılanma için vazgeçilmez mahiyettedir. Dolayısıyla, uyumsuzluğu kısa sürede çözmek için teksif ilkesine kati bir üstünlük tanımak hukuki dinlenilme hakkının ihlali sonucunu doğurabilir². Hukukumuzda adil yargılanma hakkının bu çatışan unsurları arasında denge kurabilmek için sonradan delil gösterme kurumu kabul edilmiştir.

H Hakem incelemesinden geçmiştir.

* Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

** Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukuku Anabilim Dalı

¹ RG, 4 Şubat 2011, S. 27836.

² **Özekes**, M., Medenî Usûl Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı, Ankara 2003, s. 76-77.

HMK m. 145, delil gösterebilmek için süreyi kaçırın tarafa belirli şartlar altında delil gösterme imkânı tanımaktadır³. Madde hükmünde geçen şartlar esasen dürüstlük kuralına aykırı olarak delil gösterilmesini engellemeye yöneliktir. Bu şartlardan birincisi, sonradan delil göstermeye yönelik talebin yargılamayı geciktirme amacı taşımamasıdır⁴. Diğeri ise sürenin kaçırılmasında sonradan delil göstermek isteyen tarafın kusurunun bulunmamasıdır. HMK m. 145'in lafzına göre bu şartların alternatif olduğu sonucuna ulaşılabilir. Yani sadece bir şartın gerçekleşmesinin delil göstermek için yeterli olduğu söylenebilir. Oysa her iki şart birbirini tamamlamaya yöneliktir ve her ikisinin gerçekleşmiş olması HMK m. 145'in uygulanabilmesi için mutlaka aranmalıdır⁵.

Bunlara ilaveten, delil gösterirken dikkate alınması gereken bazı hususları da sayabiliriz. Şöyle ki, sonradan delil gösterme talebinde delilin neden kanuni süre içinde gösterilemediğine ilişkin sebeplerin açıklanması⁶, delil avansı yatırılması⁷, sonradan gösterilen delille yeni bir vakianın ileri

³ Türk hukukundaki bu düzenlemeyle İsviçre MUK m. 229 ve Alman MUK m. 296 paralel niteliktedirler. Fakat dava dosyasına dâhil edilebilecek birçok iddia ve savunma aracına yer veren İsviçre MUK m. 229'un ve Alman MUK m. 296'nın HMK m. 145'ten daha kapsamlı olduklarını söyleyebiliriz.

⁴ Yargılamayı geciktirme ihtimalinin bulunup bulunmadığı yeni dava malzemesi getirmeye yönelik talebin gerçekleştiği tarihte uyumsuzluğun durumuna bakılarak karara bağlanmalıdır, bkz. **Lüke**, W., Zivilprozessrecht (Erkenntnisverfahren, Zwangsvollstreckung), 9. Aufl., München 2006, s. 195.

⁵ Öğretide, bu şartlardan yalnızca birisi esas alınmak suretiyle delil gösterilmesine müsaade edilmesinin sakınca yaratabileceği ifade edilmiştir. Özellikle yargılamayı geciktirmeme şartının tek başına uygulanması davacı ve davalı arasında eşitsizlik yaratabilecektir, bkz. **Umar**, B., "Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı'na Katkı", Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukukçuları Toplantısı-V, Ankara 2006, s. 101. Her iki şartın da gerçekleşmesini arayarak yargılamanın dürüstlük kuralına uygun ve makul süre içinde sürdürülmesi temin edilebilecektir, bkz. **Bolayır**, N., Hukuk Yargılamasında Delillerin Toplanmasında Tarafların ve Hâkimin Rolü, İstanbul 2014, s. 239.

⁶ **KSZ-Leuenberger** in, Art. 229, Rn. 10. Sonradan delil göstermeye ilişkin talebe yönelik karşı tarafın herhangi bir itirazı varsa bunu ileri sürebilmesi şüphesiz delilin süresi içinde ileri sürülmesine engel olan sebepleri bilmesine bağlıdır. Bunun sağlanmasını hukuki dinlenilme hakkı açısından zorunlu görmek gerekir.

⁷ **Pekantez**, H./**Atalay**, O./**Özekes**, M., Medenî Usûl Hukuku, 14. Bası, Ankara 2013, s. 424. Delil avansı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Özbek**, M., S., Hukuk Yargılama Usulünde Gider Avansı, Ankara 2013, s. 80-82.

sürülmemesi⁸, somutlaştırma yükünün yerine getirilmesi⁹, sonradan delil gösterilmesi belirli bir delilden vazgeçme sonucu doğurduğu takdirde karşı tarafın muvafakati¹⁰ ve şayet delil sözleşmesi varsa bu sözleşmeye uygunluk¹¹ gibi şartlar da aranmalıdır.

⁸ Yeni bir vakıanın ileri sürülmesine sebep olacak şekilde sonradan delil gösterilmesi iddia ve savunmanın genişletilmesi ve değiştirilmesi yasağına aykırı olacaktır, bkz. **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 365, 457; **Kaya, C./Akcan, R.**, “Medeni ve İdari Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi veya Değiştirilmesi Yasağı”, İÜHFİM, C. LXVII, S. 1-2, s. 132, 133; **Kıyak, E.**, Türk Hukuk Muhakemesinde Davanın Açılmasının Usul Hukukuna İlişkin Sonuçları, Ankara 2014, s. 134. HMK m. 145’e dayanılarak gösterilmek istenen delilin taraf dilekçelerinde belirtilmiş vakialara ilişkin olması şarttır. Aksi hâlde, teksif ilkesine aykırı hareket edilmiş olacaktır.

⁹ HMK m. 194/2 gereğince, HMK m. 145’e dayanılarak gösterilen delilin hangi vakıaya ilişkin olduğu da açıkça belirtilmiş olmalıdır. Somutlaştırma yükünün yerine getirilmesine bağlı sonuçların burada da ortaya çıkmasına mani olunabilmesi için buna uyulması şarttır.

¹⁰ Dilekçeler teatisi sona erdiğinde her bir vakıa kendisini temsil eden delille ilişkilendirilmiş olur. Hakkında delil gösterilmiş vakıa için ek bir delil gösterme veya delil değiştirme talepleri HMK m. 145’e dayandırılarak istenebilir. Ek bir delil gösterilmesi talebi, o vakıa için yeni bir delil gösterilmesi demektir. Davada ilk defa dayanılan bu yeni delil önceden belirtilmiş delille örtüşmekte ve onun temsil ettiği vakıanın doğruluğunu ortaya koymaktadır. Sonuçta, dava dosyasında hiç yer almayan bir delil ileri sürülmektedir. Görüldüğü üzere, ek bir delile başvurulması yönündeki irade, HMK m. 145’e göre yeni bir delil göstermek yönündedir. Bu husus dikkate alındığında, HMK m. 145’in uygulanmasında bir sakınca yoktur. Kaldı ki, HMK m. 145’e göre ispatlanmaya çalışılan vakıa için daha önceden hiçbir delile dayanılmamış olması şartı aranmamıştır. Delil değiştirme talebi, daha önce gösterilmiş bir delilden vazgeçme yönünde bir irade açıklamasıdır. Yeni gösterilen delil ise vazgeçilen delilin ilgili olduğu vakıayı ispata yöneliktir. Her iki delilin birbiriyle çelişmesi kaçınılmazdır. Çünkü birbiri ile örtüşen deliller olsa idi, ilgili taraf, HMK m. 145’e göre ek bir delil göstermekle yetinebilirdi. Yargılamada aynı vakıa hakkında birbiriyle çelişen delillere tek bir tarafça dayanılması düşünülemez. Önceki delilin mahkemece aleyhine dikkate alınmamasını isteyen tarafın HMK m. 196 gereğince karşı tarafın açık izni ile eski delilinden vazgeçmesi gerekecektir. Karşı taraf açıkça izin vermediği takdirde, HMK m. 145’e dayanılarak yeni delil gösterilememelidir. Zira yeni delil gösterilmesi hiçbir anlam ifade etmeyecektir.

¹¹ HMK m. 145’e dayanılarak gösterilmek istenen delil için de taraflar arasındaki delil sözleşmesi bağlayıcı olacaktır. Yani HMK m. 145’te geçen şartlara ilaveten taraf iradesi de önem arz edecektir. Zira HMK m. 145’e göre gösterilmek istenen delilin taraflar arasındaki delil sözleşmesine göre uyumsuzluk konusu vakıaları ispat için gösterilmesi

Sonradan delil gösterme talebi yargılamanın herhangi bir kesitinde gündeme gelebilir. İlk derece yargılamasında bu yönde bir taleple karşılaşılacağı gibi kanun yolunda da yeni bir delil gösterilmek istenebilir. Delil göstermeye ilişkin diğer şartlar sağlansa dahi, dava dosyasının hangi aşamada olduğu delil gösterme talebi hakkında verilecek karar açısından önemlidir. Çalışmamızda, öncelikle ilk derece yargılamasının safhalarında sonradan delil gösterilmesi talebi hakkında nasıl karar verilebileceği incelenecektir. Sonradan delil gösterilmesi ihtiyacının ilk derece mahkemesince nihai karar verildikten sonra ortaya çıkması ise kanun yolları çerçevesinde değerlendirilecektir.

I. İLK DERECE YARGILAMASINDA

HMK'ya göre dilekçeler aşamasında tarafların yeni dava malzemeleri getirmeleri bakımından herhangi bir sınırlandırma söz konusu olmamaktadır¹². Dilekçeler aşaması sona erdiğinde ise kanunkoyucunun müsaade ettiği sınırlı hâllerde yeni iddia ve savunma vasıtalarına başvurulabilir¹³.

mümkün olmayabilir. Yargıtay'ın görüşü taraflar arasındaki delil sözleşmesinin re'sen dikkate alınması gerektiği yönündedir, bkz. YARGITAY 15. HUKUK DAİRESİ, E. 2010/2455, K. 2011/2454, T. 22.4.2011 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası). Aynı yöndeki başka bir karar için bkz. YARGITAY 15. HUKUK DAİRESİ, E. 2012/1878, K. 2012/7002, T. 12.11.2012 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası). Bu sebeple, delil sözleşmesine aykırı olarak HMK m. 145 çerçevesinde gösterilmek istenen delilin değerlendirilemeyeceğine mahkemenin talep olmasa dahi karar vermesi gerekir. Hem taraflar hem de hâkim için bağlayıcı etki yaratan delil sözleşmesinin mahkemece re'sen dikkate alınması uygun bir yaklaşım olacaktır, bkz. **Arslan**, R., "Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun Delil Sözleşmesi Konusunda Getirdiği Yenilikler", BD, 2013, Özel Sayı, s. 71. Buna karşın, öğretide taraflar için sözleşmesel bir yükümlülük arz eden ve kamunun veya üçüncü kişilerin menfaatini ilgilendirmeyen delil sözleşmesinin ancak taraflarca ileri sürülmesi hâlinde mahkemece dikkate alınabileceği de ifade edilmektedir, bkz. **Pelli**, O., Beweisverträge im Zivilprozess, Zürich 2012, s. 234-236.

¹² **Karlı**, A., Medeni Muhakeme Hukuku, 3. Bası, İstanbul 2012, s. 502, 503.

¹³ İsviçre MUK için de benzer bir düzenleme yapılmış önerilmiştir. Şöyle ki, dilekçeler aşamasında serbestçe yeni dava malzemeleri getirilebilir. Sonrasında ise yalnızca hâkimin davayı aydınlatma yükümlülüğü çerçevesinde ve yeni dava malzemesinin bir belgeyle ispat edilebilmesi hâlinde yeni dava malzemesi dava dosyasına dâhil edilebilir. Fakat bu öneriye pek itibar edilmemiştir. Mevcut düzenleme sözlü yargılamada

Yeni bir delilin sonradan ileri sürülebilmesi taraflarca getirilme ilkesinin hâkim olduğu bir alanda önem arz eder. Yoksa re'sen araştırma ilkesine tabi bir hususta sonradan yeni bir delilin dava dosyasına ithal edilmesinde sorun yaşanmaz.

A. Ön İnceleme Aşaması

Mahkemenin tam hazırlık yapmadan tahkikat aşamasına başlamasının sebep olacağı sakıncalı sonuçları gidermek gayesiyle ön inceleme kabul edilmiştir. Ön incelemede birçok işlem yapılabilir. Deliller hakkında da belirli işlemlerin yapılabilmesi HMK m.137'de açıkça öngörülmüştür. Anılan hüküm gereğince, tarafların delillerini sunmalarına yönelik işlemler de bu aşamada gerçekleşecektir. Delillerin sunulmasına ilişkin olarak, HMK m. 140/5 uyarınca, iki hâlde iki haftalık kesin süre verileceği öngörülmüştür¹⁴. Birincisi, taraf dilekçelerinde gösterilmiş olup tevdi edilmeyen belgelerin sunulmasına yöneliktir. İkincisi ise başka yerden getirilecek belgeler hakkında gerekli açıklamaların yapılmasını sağlamaya yöneliktir.

Dikkat edileceği üzere, ön incelemede taraflara delil göstermeleri için ek süre verilmesi HMK m. 140/5'in konusu değildir¹⁵. HMK m. 140/5, yalnızca daha önceden taraf dilekçelerinde gösterilen delillerin sunulmasına

(*Hauptverhandlung*) yeni iddia ve savunma vasıtalarına dayanılmasına müsaade edilmesi yönündedir, bkz. **BSK ZPO-Frei/Willisegger** in, Art. 229, Rn. 8.

¹⁴ HMK m. 140/5 düzenlemesi HMK m. 121 dikkate alınarak eleştirilmektedir. Gereğesi ise, belgelerin dilekçeyle birlikte sunulması zorunluluğunu öngören HMK m. 121'in bu düzenlemeyle etkisiz hâle gelmesidir. Zira kesin süreye uyulmamasına bağlı hak düşürücü etki hâkimin ayrıca karar vermesi şartına bağlanmıştır, bkz. **Kuru, B./Budak, A. C.**, Hukuk Muhakemeleri Kanununun Getirdiği Başlıca Yenilikler, İBD, 2011, C. 85, S. 5, s. 15.

¹⁵ Basit yargılama usulünde HMK m. 140/5 uygulanamamaktadır. Dolayısıyla, bu yargılama usulünde, dilekçelerde gösterilen delillere ilişkin eksikliklerin tamamlanması imkândan bahsedilemez. Buna karşın, basit yargılama usulünde dilekçeler aşaması sona erdikten sonra yeni bir delilin gösterilebilmesi için HMK m. 145'e başvurulabilir. Madde hükmünde geçen şartların gerçekleşmesi yeterli olacaktır, bkz. **YARGITAY 21. HUKUK DAİRESİ**, E. 2012/16743, K. 2012/22172, T. 5.12.2012 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

veya bunlara ilişkin açıklamaların yapılmasına ilişkindir¹⁶. Yani ön incelemede yeni bir delilin gösterilmesi HMK m. 140/5'e istinat edilemez. Zira sonradan delil gösterilmesine ve somutlaştırma yüküne ilişkin hükümler dilekçelerin teatisi sonrasında yeni delil gösterilemeyeceğine işaret etmektedirler¹⁷. Fakat kanunkoyucu, ön incelemede yeni delil gösterilmesini mutlak suretle yasaklamamıştır. Kanuni süre içinde gösterilemeyen deliller, HMK m. 145'ten istifade edilerek gösterilebilir¹⁸. Elbette ki, ön incelemede delil göstermek isteyen tarafın bu talebi, HMK m. 145'te öngörülen şartlara bağlıdır¹⁹.

¹⁶ HMK m. 140/5, davaya bakan hâkimin re'sen bir delile başvurması anlamına gelmemektedir. Dilekçede gösterilmiş olup henüz sunulmayan bir delilin tevdi edilmesi için süre verilmesi öngörülmüştür, bkz. **Karaaslan**, V., *Medenî Usûl Hukukunda Hakim'in Davayı Aydınlatma Ödevi*, Ankara 2013, s. 151.

¹⁷ **Alangoya**, Y./**Yıldırım**, K./**Deren-Yıldırım**, N., *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı (Değerlendirme ve Öneriler)*, İstanbul 2006, s. 93.

¹⁸ **Erdönmez**, G., "Hukuk Muhakemeleri Kanunu Bakımından Delillerin İbrazı", *Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukukçuları Toplantısı-X*, İzmir 2012, s. 363.

¹⁹ Öğretide, HMK m. 145'te geçen "yargılamayı geciktirme amacı taşımama" ve "süre-sinde ileri sürülmemesinin ilgilinin kusurundan kaynaklanmaması" şartlarının ispatında yaklaşık ispat aranacağı ifade edilmiştir, bkz. **Erdönmez**, s. 368. Bu görüş, belirli bir vakianın ispatında açıkça öngörülmeyen hâllerde kesin (tam) ispatın aranacağı yönündeki anlayışla bağdaşmamaktadır. Zira yaklaşık ispat istisnai bir ispat türüdür. Fakat *Albayrak*'ın çalışmasında da belirtildiği üzere, Türk hukukunda açık bir kanuni düzenlemeyle öngörülmemiş olsa dahi yaklaşık ispatın aranabileceği hâller vardır. Yaklaşık ispatın yeterli görülmesinde usuli bir sorunun çözümüne yönelik ara karar verilmesi ihtiyacı doğmalıdır. İspat faaliyetine taraflar girişecekleri için onların ileri sürdüğü delil ve emareler çerçevesinde karar verilecektir. Bunlara ek olarak, yaklaşık ispat senetle ispat kuralının uygulanmayacağı bir alana ilişkin olabilir, bkz. **Albayrak**, H., *Medenî Usûl ve İcra İflas Hukukunda Yaklaşık İspat*, Ankara 2013, s. 176-251. Görüldüğü üzere, HMK m. 145 çerçevesinde gösterilmek istenen bir delil hakkında gerçekleşmesi gereken şartlar bakımından *Erdönmez*'in belirttiği gibi yaklaşık ispat aranabilir. Alman MUK m. 296/1'in uygulanmasında ilgili tarafın dava malzemesinin verilen süre içinde getirememesinin kendi kusurundan kaynaklanmadığını yaklaşık olarak ispat etmesinin yeterli olacağına Alman MUK m. 294 gerekçe gösterilmektedir, bkz. **BeckOK/Bacher ZPO** § 296 Rn. 50. Yaklaşık ispata ilişkin açıklamalarda *Glaubhaft* ifadesine başvurulmaktadır, bkz. **Lüke**, s. 194. Kanun metninde geçen bu ifade ilgili hükmün uygulanmasında yaklaşık ispatın arandığını gösterir.

Verilen süreye rağmen mahkemeye tevdi edilemeyen belgeler veya başka yerden getirilmeleri gerektiğinden dolayı haklarında açıklama yapılması gereken belgeler bakımından HMK m. 145'e başvurulamayacaktır. HMK m. 145, kanunda belirtilen süre içinde gösterilemeyen deliller için uygulanma alanı bulabilir. Buna karşın, **KARAASLAN**, HMK m. 145'e göre gösterilecek bir delilin mutlaka taraf dilekçelerinde belirtilmiş bir delil olmasının şart olmadığını ifade etmiştir²⁰. Söz konusu ifadeye göre, dilekçeler aşamasında kendisinden bahsedilmiş bir delili göstermek üzere dahi HMK m. 145'e dayanılabilir. Oysa HMK m. 145'in uygulanması açısından böyle bir çıkarım yapılması hükmün amacıyla bağdaşmaz. Önceden gösterilmiş bir delil şayet mahkemeye tevdi edilmemiş ise o delile dayanmaktan vazgeçildiği sonucu ortaya çıkar.

Hâkimin HMK m. 140/5 gereğince süre vermesi sadece belge delili içindir²¹. Buna karşın, HMK m. 140/5'e dayanılarak süre verilmesinin her türlü delili kapsadığı belirtilmektedir. Öyle ki, **YILMAZ** tarafından öne sürülen bu görüşe göre, taraflara delillerini ön incelemede gösterebilmeleri için dahi süre verilmesi gerekir²². Yani dilekçeler aşamasında hiç bahsedilmemiş bir delilin gösterilmesine imkân tanıyacak şekilde süre verilmesinde sakınca yoktur. Söz konusu görüşe göre, HMK m. 145'in ön incelemede uygulanıp uygulanmayacağını tespit etmek gerekmez. Fakat HMK m. 140/5 yalnızca belge deliline ilişkindir ve daha önceden gösterilmiş deliller bakımından eksikliklerin tamamlanmasına yöneliktir²³. Diğer deliller hakkında HMK m. 140/5'in uygulanması ise düşünülemez²⁴. Öte yandan, ön incelemede uygulanan HMK m. 140/5, dilekçeler aşamasında gösterilmeyen bir delilin gösterilmesine imkân tanımamaktadır²⁵. Ayrıca HMK m.119/1- (f) ve HMK m. 129/1- (e)'de tarafların dilekçelerinde her bir vakianın hangi

²⁰ **Karaaslan**, s. 150.

²¹ **Kuru/Budak**, s. 16.

²² **Yılmaz**, E., Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Bası, Ankara 2013 (Şerh), s. 891.

²³ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 579.

²⁴ Yargıtay yakın tarihli bir kararında, HMK m. 140/5 çerçevesinde verilecek sürede ilgili delilin belge delili olup olmaması arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır, bkz. YARGITAY 21. HUKUK DAİRESİ, E. 2012/16743, K. 2012/22172, T. 5.12.2012 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

²⁵ **Erdönmez**, s. 363-364.

delille ispat edileceğini açıkça belirtmeleri öngörülmüştür. HMK m. 194/2, bunu, taraflar için zorunlu kılmıştır. Şayet belirtilen görüş kabul edilirse, taraflar delillerini ön incelemeye kadar göstermekten imtina etmeye çalışabileceklerdir²⁶. Böylece, dilekçeler aşamasında tarafların somutlaştırma yükünü yerine getirmelerine matuf düzenlemeler HMK'nın uygulanmasında herhangi bir işlev üstlenemeyeceklerdir.

HMK m. 145'in dilekçeler aşamasının tamamlanmasıyla delillerin hasredilip hasredilmediği sorunu açısından da değerlendirilmesi gerekir²⁷. Delillerin hasredilmiş sayılıp sayılmayacağı hakkında iki zıt görüş yer almaktadır. Hâkim görüşe göre, dilekçeler aşamasının tamamlanmasıyla birlikte deliller hasredilmiş sayılmalıdır²⁸. Özellikle HMK m. 194/2'ye dayanılarak bu görüş savunulmaktadır. Bu görüş uyarınca her bir vakianın hangi delille ispat edileceğinin gösterilmesi zorunluluğu, doğal olarak, delillerin hasredilmesi sonucunu doğurmaktadır²⁹. Ancak yine bu görüşe göre deliller hasredilmiş sayılsa dahi, HMK m. 145'in sonradan delil gösterilmesine cevaz vereceği ifade edilmektedir³⁰.

Aksi yöndeki görüş ise delillerin hasredilmediği yönündedir. Deliller hasredilmediğinden, ilgili taraf, HMK m. 145'in getirdiği imkândan istifade edebilecektir. Tarafların varlığından haberdar olmadıkları bir delili göstermekten vazgeçmeleri düşünülemez. Buna ilaveten, hâkimin davayı aydınlatma ödevi çerçevesinde taraflardan re'sen delil isteme yetkisi delillerin hasredilmeyeceğine işaret etmektedir³¹. Fakat bu görüşe katılmak mümkün değildir. HMK m. 194/2, yalnızca tarafların kanuni süre içinde gösterme imkânı buldukları deliller hakkında uygulanabilir. Bu deliller dışında kalan bir delilin gösterilememesi, delillerin hasredilmiş sayılması nedeniyle, bu

²⁶ Erdönmez, s. 364.

²⁷ Öğretide, HMK m. 145 dolayısıyla delillerin hasredilip hasredilmediği tartışmasının artık bir önem arz etmeyeceği savunulmaktadır, Bolayır, s. 240.

²⁸ Arslan, R., "Dava ve Cevap Dilekçelerinin Hazırlanması ve Ön İnceleme", BD, 2012, S. 80, s. 71; Kuru, B./Arslan, R./Yılmaz, E., Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 23. Bası, Ankara 2012, s. 368; Karşlı, s. 488-489.

²⁹ Arslan, Ön İnceleme, s. 71.

³⁰ Arslan, Ön İnceleme, s. 71.

³¹ Erdönmez, s. 356.

delile dayanmaktan vazgeçildiği sunucunu doğurmaz. Yani HMK m. 194/2 gereğince dilekçeler aşamasının tamamlanmasıyla delillerin hasredilmiş sayılması, bir delil hakkında HMK m. 145'in uygulanmasına mutlak suretle engel teşkil etmez. Öte yandan, dilekçeler aşamasıyla delillerin hasredildiği kabul edilmezse, belirli bir delille ilişkilendirilen vakiya dair yeni bir delil gösterilebilmesi ihtimalinden her zaman bahsedilebilecektir. Bu ise HMK m. 194/2 ile açık bir şekilde bağdaşmamaktadır.

Ön incelemede iddia ve savunmanın genişletilmesine veya değiştirilmesine bağlı olarak yeni bir delil gösterilebilir. Karşı tarafın açık muvafakati ile bir taraf, kendi iddia ve savunmalarını genişletebilir veya değiştirebilir. Şayet yeni bir vakıya ileri sürülmek istenirse, bu vakiayı ispata yönelik bir delil gösterilebilir³². Yeni delilin gösterilmesi, bu hâlde, HMK m. 145'e bağlı değildir. Aksi takdirde, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi imkânından istifade edilmesi zorlaştırılmış olacaktır. Karşı tarafın muvafakatiyle yeni delil gösterilmesine sadece bu muvafakate bağlı olarak ilk defa ileri sürülen vakıaları temsil eden deliller için müsaade edilebilir. Daha önce taraf dilekçelerinde belirtilmiş bir vakıa hakkında karşı tarafın muvafakatine rağmen yeni delil gösterilemeyeceği kanaatindeyiz³³. İleri sürdüğü vakiayı belirli bir delille ilişkilendiren taraf o vakıa hakkında delillerini hasretmiştir ve yeni bir delil gösteremeyecektir³⁴.

Taraflardan biri ön inceleme duruşmasına gelmediği takdirde, diğer taraf iddia ve savunmasını genişletebilir veya değiştirebilir. Yukarıda belirtildiği gibi, burada da, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi kapsamında ileri sürülen yeni vakıalar için yeni deliller gösterebilir³⁵. Ön inceleme öncesinde taraf dilekçelerinde bildirilmiş vakıalar için ise, HMK m. 145'te geçen şartlar sağlanmadığı sürece, yeni deliller gösterilemez.

³² **Çelikoğlu, C., T.**, "Hukuk Muhakemeleri Yargılama Modelinde Ön inceleme Safhası" e-akademi (Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi), S. 125, 2012, s. 5 (<http://www.e-akademi.org/makaleler/ctcelikoglu-1.pdf> Erişim Tarihi: 27.11.2014).

³³ Aksi yönde bkz. **Yılmaz, E.**, İslah (6100 sayılı HMK'na Göre Değiştirilmiş), 4. Bası, Ankara 2013, s. 413.

³⁴ **Arslan**, Ön İnceleme, s. 71; **Kuru/Arslan/Yılmaz**, s. 368; **Karşı**, s. 488-489.

³⁵ **Erdönmez**, s. 365.

B. Tahkikat Aşaması

İlk kez tahkikat aşamasında gerçekleşen vakıaların dava dosyasına ithal edilmesi ve bu dava sebeplerinin de esas alınması suretiyle karar verilmesi yönünde taraf talepleri söz konusu olabilir. Özellikle tarafların anlaşması ile doğan veya davaya tesir eden sonraki vakıaların herhangi bir yasağa tabi olmaksızın davaya dâhil edilmesi gerektiği anlayışına itibar edilmelidir³⁶. Söz konusu vakıaların doğruluğunu gösteren delillerin gösterilmesinde HMK m. 145'in uygulanıp uygulanmayacağı ele alınmalıdır. HMK m. 145 yalnızca önceden mevcut olup bir şekilde gösterilmemiş olan delillere ilişkindir. Bu sebeple, sonradan meydana gelen dava sebeplerini temsil eden deliller için bu hükme başvurulmamalıdır³⁷. Zira HMK m. 145'i uygulamakla sonradan meydana gelecek vakıaların davanın seyrini etkileyebilmeleri önemli ölçüde daraltılmış olacaktır³⁸. Aksi hâlde, hukuki dinlenme hakkının bir

³⁶ Üstündağ, s. 122.

³⁷ Erdönmez, s. 369.

³⁸ Dava esnasında vücut bulmuş bir delilin dahi HMK m. 145'e göre mahkemeye sunulabileceği ifade edilmektedir, bkz. Erdönmez, G., "Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre Delillerin Gösterilmesi ve İbrası", İBD, C. 87, S. 5, 2013, s. 39, 40; Çiftçi, M. Ö., Medeni Yargılama Hukukunda İstinaf, İstanbul 2011, s. 693; Bolayır, s. 239. Maalesef Yargıtay bu görüşe paralel bir karar vermiştir, bkz. Ulukapı, Medenî Usûl Hukuku, 2. Bası, Konya 2014, s. 345 (dn. 84). Kararda dava açıldıktan sonraki bir tarihi gösteren bir ibranamenin ibrazında HMK m. 145'in uygulanabileceği ifade edilmiştir, bkz. YARGITAY 22. HUKUK DAİRESİ E. 2012/18797 K. 2013/13531 T. 4.6.2013 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası). İbranamedeki tarihin dava açıldıktan sonraki bir tarihi göstermesi, ibra işleminin dava açıldıktan sonra gerçekleştiği anlamına gelir. Oysa HMK m. 145'in uygulanabilmesi için ibranamenin dava açılmadan önce düzenlenmiş olması gerekirdi. Böyle bir durumda, kanuni süre içinde gösterilmemiş bir delilden bahsedilebilirdi. Dava açıldıktan sonraki bir tarihe ilişkin ibranamenin taraf dilekçelerinde gösterilmesini beklemek makul karşılanamaz. İsviçre MUK m. 229/1- (a) ve (b)'de bu durum gözetilerek bir ayırım yapılmıştır. Sonradan ortaya çıkan veya bulunan dava malzemesinin (*echte Noven*) dava dosyasına dâhil edilmesi gecikmeksizin ileri sürülme şartına bağlanmıştır. Buna karşın, dilekçeler aşaması öncesinde veya son "*Instruktionsverhanglung*" öncesinde mevcut olup gerekli özen gösterilmiş olmasına rağmen gösterilemeyen dava malzemesinin (*unechte Noven*) gecikmeksizin ileri sürülmesi gerektiği hükme bağlanmıştır, bkz. KSZ-Leuenberger in, Art. 229, Rn. 5-8. Yargıtay'ın kararına konu olan ibraname birinci durumun kapsamına girmektedir. Fakat

unsuru olan açıklama hakkının dahi ihlali gündeme gelebilir³⁹. Buna ilave-ten, ıslahla veya karşı tarafın muvafakati ile dava dosyasına giren yeni vakıalar hakkındaki deliller için de HMK m. 145'in uygulanamayacağı söylenebilir.

Öğretide, delil göstermek için öngörülen kanuni süre geçmiş olsa dahi, ıslah ile sonradan delil gösterilebileceği ifade edilmektedir. Buna göre, dilekçeler aşamasında gösterilmiş olan vakıaları ispat yönelik yeni deliller ıslahla sonradan gösterilebilir. **YILMAZ** tarafından ileri sürülen bu görüşe göre, kanuni süre geçtikten sonra yeni bir delil göstermek iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağının kapsamına girmektedir ve ıslah müessesesi bu yasağın istisnası olduğundan ıslahla yeni bir delil sonradan gösterilebilir. Ayrıca delil gösterilmesi usuli bir işlemdir ve ıslahla, önceden yapılmış bir usuli işlemde değişiklik yapılabilir. O hâlde, bir tarafın ıslaha başvurarak kanuni süre sonrasında delil göstermesi mümkündür. Yeni delilin bu suretle gösterilebilmesi, HMK m. 145'te geçen şartların sağlanmamış olmasına veya karşı tarafın buna muvafakat göstermemesine bağlıdır. Yani ıslahla yeni delil gösterilmesi veya delil değişikliği yalnızca başka bir kanuni imkânın bulunmaması hâline mahsustur. Bu görüşe dayanak olarak 4.0.1948 tarihli ve 10/3 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararı⁴⁰ gösterilmektedir⁴¹. Fakat bu görüşün HMK açısından uygulanamayacağı kanaatindeyiz⁴². İleri sürülen her bir vakıayı elindeki delillerle ilişkilendiren taraf HMK m. 194/2 gereğince delillerini hasretmiştir ve yalnızca HMK m. 145'e dayanarak istisnai olarak yeni bir delil gösterebilir.

Tahkikatın amacı kural olarak delillerin incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Delil toplanmasını zorunlu kılan hâller dışında hâkimin delil toplanması yönünde çaba harcaması bu usul kesitinde yapılmaması gereken

HMK'da böyle bir durumda dava malzemesinin hangi süre içinde gösterilmesi gerektiği hükme bağlanmamıştır. Kanaatimizce gecikmeksizin ileri sürülme şartı Türk hukukunda da geçerli olmalıdır. HMK m. 29 gereğince tarafların dürüst davranma yükümlülüğü çerçevesinde bu sonuca ulaşılabilir.

³⁹ **Özekes**, s. 119.

⁴⁰ RG, 17 Haziran 1948, S. 6934.

⁴¹ **Yılmaz**, İslah, s. 412-413.

⁴² Aynı yöne bkz. **Çelikoğlu**, s. 6, dn. 6.

işlemlerden olup; zaman kaybedilmesi anlamına gelir⁴³. Ancak HMK m. 145'te istenen şartlar sağlandığı takdirde, bir tarafın delil gösterme talebi reddedilmemelidir. Talebin kabulü delil toplama faaliyetinin icra edilmesini gerektirir. Burada, HMK m. 140/5'in uygulanıp uygulanmayacağı sorunu gündeme gelecektir. Nitekim delilini gösteren tarafa süre verilmesi ihtiyacı doğabilir. HMK m. 140/5,dilekçeler aşamasında gösterilen belge delilleri için mevcut eksikliklerin tamamlanması için ön incelemede süre verilmesini öngörmektedir. Hükmün temel gayesi, tahkikatta bu eksiklikler için zaman kaybedilmesini önlemek ve böylece tahkikata özgü olmayan bir işlemin bu aşamada yapılmasının sakıncalarını gidermektir. Dolayısıyla, HMK m. 145'e göre tahkikatta gösterilen delilin sunulması veya bu delil hakkında açıklama yapılması amacıyla HMK m. 140/5 çerçevesinde süre verilemez. Fakat bu aşamada sonradan gösterilen delile ilişkin eksik kalan kısımları tamamlamak üzere süre verilmemesi hukuki dinlenilme hakkıyla bağdaşmayacaktır⁴⁴. Bunun yanı sıra, HMK m. 145'in uygulanması önemli ölçüde zorlaştırılmış olacaktır. Hâkimin bu hâlde yapması gereken, HMK m. 90/1 gereğince ilgiliye makul bir süre vermektedir. Böylece, HMK m. 145'ten yararlanan tarafın ispat hakkını kullanması sağlanabilir. Verilen süreye rağmen eksiklik tamamlanmazsa, delile dayanmaktan vazgeçildiğine karar verilmelidir. Şayet belge delili dışındaki bir delilin gösterilmesi talebi varsa, HMK m. 140/5 hiçbir şekilde uygulanamayacağından, yine HMK m. 90/1 çerçevesinde süre verilebilir.

C. Sözlü Yargılama Aşaması

Tahkikatın yapılmasını gerektiren bir hususun kalmamasıyla birlikte, tahkikat aşaması neticelendirilmelidir. Hâkim, tahkikatın sona erdiğini taraflara bildirmeden önce, duruşmada hazır bulunan taraflara tahkikatın tümü hakkında açıklama yapma imkânı tanımalıdır. Açıklama yapılmasıyla, hâkim, tahkikatın devam etmesinin gerekli olup olmadığını görecektir⁴⁵.

⁴³ **Ermenek, İ.**, "Hukuk Muhakemeleri Kanuna Göre Ön İnceleme", İnÜHFD, C. 11, S. 1-3, s. 146.

⁴⁴ **Ermenek**, s. 161, dn. 28.

⁴⁵ **Yılmaz**, Islah, s. 984.

Tahkikatın devam etmesi lüzumlu görülmezse, tahkikatın bittiği taraflara bildirilir. Tahkikata ilişkin işlemlerin yapılamayacağı bir aşama olan sözlü yargılamada tarafların son sözlerini söylemeleri sağlanır ve hüküm verilir. Son sözlerinde her bir taraf ileri sürdüğü iddia ve savunma sebeplerine ve delillere göre neden haklı olduğunu açıklar. Böylece, hâkim tarafından dosya son bir kez değerlendirilerek tereddütlü noktalar giderilir⁴⁶.

Sözlü yargılamada HMK m. 145'e istinaden bir tarafın delil gösterme talebiyle karşılaşılması muhtemeldir. Hakimin böyle bir talep karşısında ne şekilde karar vereceği bu aşamanın niteliğine göre cevaplandırılmalıdır. Sözlü yargılamada taraflara son sözlerini soran hâkim, dosyanın mevcut hâline göre uyuşmazlığı esastan karara bağlamalıdır. Zira dava dosyası bakımından muhtemel olabilecek tüm eksiklikler giderilerek sözlü yargılamaya geçildiğinden tahkikata geri dönülmemek üzere yeni bir sayfa açılmaktadır. Yani sözlü yargılamaya geçiş süreci düşünüldüğünde artık bir daha tahkikat aşamasına dönülemez. Buna bağlı olarak, bu aşamada yeni delil gösterme talebine müsaade edilemeyeceğini söyleyebiliriz. Sözlü yargılamada delil gösterilemediğinden hükmün verilmesi sürecinde artık yeni bir delil gösterilemeyecektir.

Davanın başında gösterilmemiş bir delilin tahkikatın genişletilmesine karar verildiği takdirde gösterilemeyeceği HMK m. 185/2'den çıkarılabilir. Bu hükmeye göre, önceden gösterilmiş olup henüz mahkemeye tevdi edilmeyen deliller bakımından ilgili tarafa süre verilecektir. Öyleyse tahkikat genişletildiğinde önceden gösterilmeyen delile dayanılmayacaktır⁴⁷. **KARSLI**, HMK m. 145'in, tahkikatın genişletilmesine karar verildiğinde yeni bir delil gösterilemeyeceğine istisna teşkil etmediğini ifade etmektedir⁴⁸. Oysa tahkikatın genişletilmesi henüz bu aşamaya son verilmediği anlamına gelir. Tarafların tahkikat hakkındaki açıklamaları sonrasında hâkim gerekli görürse tahkikatı sürdürecektir⁴⁹. Dolayısıyla, hâkim önündeki uyuşmazlığı aydınlatırken dava malzemelerini gözden geçirip gerekli bazı işlemleri yapabilmek-

⁴⁶ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 641.

⁴⁷ **Karaaslan**, s. 148.

⁴⁸ **Karsh**, s. 542.

⁴⁹ **Kuru/Arslan/Yılmaz**, s. 464.

tedir. Yeni bir delilin HMK m. 145 çerçevesinde dava dosyasına sokulması ise şüphesiz davanın aydınlatılması suretiyle tahkikatı sona erdirmeye hizmet edebilir. Öyleyse bu mahiyetteki bir delilin HMK m. 145 gereğince gösterilmesine engel olunmasını beklemek anlamsız olur.

II. KANUN YOLLARINDA

Taraflardan birisinin yeni bir delili gösterme talebi kanun yolunda da gündeme gelebilir. Maddi gerçeğe uygun karar verilmesi yönündeki menfaat, kanun yolunun niteliğine uygun olmak kaydıyla yeni bir delilin ileri sürülmesini haklı kılabılır. Fakat teksif ilkesinin gereklerine cevap verebilmek için buna bir sınırlandırma getirilmesi ihtiyacı vardır⁵⁰.

A. İstinaf

İstinaf derecesinde kural olarak yeni delillere dayanılmaz⁵¹. Yeni bir delilin istinafta gösterilebilmesi ilk derece yargılamasındaki tahkikata devam edildiği anlamına gelir. Bazı hâllerde bu tahkikatın devamı maddi gerçeğin tespiti için zorunlu olabilir. Yani teksif ilkesinin gereklerine belirli istisnalar tanınabilir. Ancak makul ölçülerin dışına çıkılmaması lazımdır. Şöyle ki, ilgili tarafın bir ihmalden kaynaklanmadığı ölçüde, bu tarafın eksik kalan dava malzemesini tamamlanmaya yönelik talebi haklı görülmelidir⁵².

⁵⁰ **KSZ-Reetz/Hilber** in, Art. 317, Rn. 8.

⁵¹ İstinaf derecesinde bazı işlemlerin (delil göstermek gibi) yapılmasına müsaade edilmemesi, ilk derece mahkemesinin yapacağı yargılamanın formaliten ibaret kalmasını önleyici niteliktedir, **Sarı, M.**, “İstinaf Mahkemelerinin Kanun Yollarımız İçindeki Yeri veya HUMK’da Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi”, (http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_125.htm Erişim Tarihi: 20.11.2014).

⁵² **KSZ-Reetz/Hilber** in, Art. 317, Rn. 10; **Musielak/Ball** ZPO § 531 Rn. 19. İsviçre ve Alman hukuklarından farklı olarak, Avusturya MUK m. 482 yenileme yasağı (*Neuerungsverbot*) ilkesini benimsemiştir. Yeni iddia ve savunma araçlarına başvurulmasına müsaade edilmemektedir, bkz. **Akkaya, T.**, Medenî Usûl Hukukunda İstinaf, Ankara 2009, s. 279-282; **Akil, C.**, İstinaf Kavramı, Ankara 2010, s. 288-297; **Ballon, O. J.**, Einführung in das österreichische Zivilprozessrecht- Streitiges Verfahren, 12. Aufl., Salzburg 2009, s. 263, 264; **Fucik, R./Klauser, A./Kloiber, B.**, Österreichisches und Europäisches Zivilprozessrecht, 11. Aufl., Wien 2011, s. 473, 474.

İstinafta yeni delillere dayanılmayacağı HMK m. 357/1'de açıkça ifade edilmiştir⁵³. Bununla birlikte, yeni delil getirme yasağına HMK m. 357/3 ile istisna getirilmiştir⁵⁴. Şöyle ki, ilk derece yargılamasında usulüne uygun olarak gösterilmiş olmasına rağmen incelenmeden reddedilen delil istinaf mahkemesince incelenebilir⁵⁵. Nitekim bu durum istinaf sebebi olarak kabul edilmiştir⁵⁶. Esasen bu hâlde yeni bir delil ileri sürülmesinden bahsedilemez⁵⁷. İlk derece mahkemesinde usulüne uygun olarak ileri sürülmemiş delil ise hiçbir şekilde istinaf aşamasında incelenemez⁵⁸. Diğer bir istisna ise mücbir bir sebeple daha önce gösterilmeyen delillere ilişkindir. Buna göre, ilk derece yargılamasında lehine olan delili gösteremeyen taraf bu deliline istinaf yargılamasında dayanabilir.

HMK m. 145'e göre gösterilmiş olup alt derece mahkemesince reddedilen veya dikkate alınmayan bir delilin HMK m. 357/3'te geçen ilk durunun kapsamında ele alınıp alınmayacağı değerlendirilmelidir. Öğretide bir vakıanın kesin delille ispatının zorunlu olduğu zannedilerek takdiri delilin reddedilmesinin usulüne uygun olarak gösterilmiş bir delilin reddi olacağı belirtilmiştir⁵⁹. Yani yalnızca bu hâlde usulüne uygun olarak gösterilmiş bir delilin reddedildiği sonucuna ulaşılabileceği kabul edilmiştir. Söz konusu bu düşünce, HMK m. 145'te geçen şartlara uygun olarak gösterilmiş delilin haksız yere reddedilmesine rağmen istinaf derecesinde incelenmesine engel

⁵³ Kamu düzenini ilgilendirmesi sebebiyle re'sen dikkate alınması gereken hususlarda istinaf derecesinde yeni delillerin gösterilebilmesi mümkündür, bkz. **Akkaya**, s. 290-293; **Karşlı**, s. 807. İstinaf yargılamasında yeni dava malzemesi getirilmesine sınırlanma getiren İsviçre MUK m. 317'nin re'sen araştırma ilkesine tabi hususlarda uygulanmayacağı ifade edilmektedir, bkz. **KSZ-Reetz/Hilber** in, Art. 317, Rn. 14-17.

⁵⁴ **Yılmaz**, E., İstinaf, 2. Bası, Ankara 2005, s. 78.

⁵⁵ İlk derece yargılamasında herhangi bir sebep bildirmeksizin dikkate alınmayan delillerin istinaf mahkemesinde dikkate alınması hukuki dinlenilme hakkının bir gereğidir, bkz. **Özekes**, M., Sorularla Medeni Usûl Hukukunda Yeni Kanun Yolu Sistemi (İstinaf ve Temyiz), (<http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/sorularla-medeni-usul-hukuku.pdf> Erişim Tarihi: 20.11.2014), s. 71; **Akkaya**, s. 202.

⁵⁶ **Özekes**, İstinaf ve Temyiz, s. 36.

⁵⁷ **Akkaya**, s. 297.

⁵⁸ **Yılmaz**, s. 78.

⁵⁹ **Akil**, s. 313.

teşkil edecektir. Oysa böyle bir sınırlandırmaya gidilmesi isabetli olmayacaktır. HMK m. 145'in aradığı şartların varlığına rağmen dikkate alınmayan bir delil de HMK m. 357/3 gereğince istinaf mahkemesi tarafından incelenmelidir⁶⁰.

Usulüne uygun olarak sonradan gösterilen delilin haksız yere reddedilmesi veya dikkate alınmaması ağır usul hatası teşkil eder. Bu hata dolayısıyla, HMK m. 351/1- (a), (6) gereğince, duruşma yapmaksızın karar verilecektir. Duruşma yapılmaması dosyanın istinaf mahkemesince esastan incelenemeyeceği anlamına gelir. İstinaf mahkemesi, ilk derece mahkemesinin kararını kaldırarak yeni bir karar veremeyecektir. İstinaf başvurusunu haklı bulan mahkemenin ilk derece mahkemesinin kararını kaldırarak gönderme kararı vermesi gerekecektir. Dosya kendisine gönderilen mahkeme delil gösterme talebine uygun olarak yeniden karar vermelidir.

Şayet mücbir bir sebepten dolayı bir delil ilk derece yargılamasında gösterilememişse, HMK m. 357/3 uyarınca, istinafta bu delile dayanılabilir. **AKİL**, mücbir bir sebeple gösterilmesine olanak bulunmayan delillerin ilgilinin kusuruna dayanmayan bir sebepten ötürü gösterilemeyen deliller anlamına geldiğini ifade etmektedir⁶¹. İstinaf derecesinde gösterilmek istenen delil ilk derece mahkemesince hüküm verilmesinden önceki veya sonraki bir tarihe ait olabilir⁶². Esas hakkında karar verildikten sonraki bir tarihte gerçekleşen vakıyı temsil eden delil HMK m. 357/3 gereğince ileri sürülemez.

⁶⁰ Alt derece mahkemesince hukuka uygun olarak reddedilen dava malzemesinin istinafta incelenemeyeceği Alman MUK m. 531/1'de öngörülmüştür. Şayet sonradan gösterilen dava malzemesi Alman MUK m. 296'ya aykırı olarak reddedilmişse, istinaf derecesinde bu dava malzemesinin dikkate alınması gerekecektir, **BeckOK ZPO/Bacher ZPO** § 296 Rn. 49.1.

⁶¹ **Akil**, s. 313-318.

⁶² Alman MUK m. 531, istinaf mahkemesinde yeni iddia ve savunma araçlarının ileri sürülmesine imkân tanımaktadır. Önceden mevcut olmadığı için ilk derece yargılamasında ileri sürülmeyen dava malzemeleri (*nova producta*) de istinafta incelenebilir. Diğer taraftan, ilk derece yargılamasında mevcut olup ilgilinin ihmalden kaynaklanmayan bir sebepten dolayı ileri sürülemeyen yeni dava malzemeleri (*nova reperta*) ise istinafta dinlenebilir, bkz. **Akkaya**, s. 277. Avusturya hukukunda ise her iki dava malzemesi de istinaf derecesinde ileri sürülemez, bkz. **Deren-Yıldırım**, N., "Kanun Yolu Olarak İstinaf", *TBB Uluslararası Toplantı*, İstinaf Mahkemeleri, 7-8 Mart 2003, s. 100.

Zira bu delilin ilk derece yargılamasında ileri sürülmesi imkânı zaten yoktur. Bununla birlikte, istinaf kanun yolundan beklenen yararın elde edilebilmesi için, ilk derece yargılaması sona erdikten sonra gerçekleşen vakıalara ve bu vakıaları temsil eden delillere istinafta dayanılabilmelidir⁶³. İstinaf başvurusunda bulunan için istinaf dilekçesinin verilmesi anından; karşı taraf için ise cevap dilekçesinin verilmesi anından itibaren yeni bir delilin varlığını iddia etmek sonradan delil gösterilmesi anlamına gelir. İstinaf mahkemesi bu şekildeki yeni delil gösterme talebini HMK m. 145 çerçevesinde karara bağlamalıdır. Eğer taraf dilekçelerinin verilmesi sonrasında ilk kez ortaya çıkan yeni bir delil gösterilecek ise, bu takdirde, HMK m. 145'te geçen şartların uygulanması düşünülemez.

İlk derece mahkemesi hüküm vermeden ileri sürülebilecek bir delil ya dilekçeler aşaması tamamlanmadan önceki bir tarihte ya da bu aşamadan sonra fakat hüküm verilmeden önce meydana gelmiş olabilir. Daha öncede belirttiğimiz üzere, dava öncesinde mevcut bir delilin ilk derece mahkemesinde gösterilmesi HMK m. 145'e tabidir. Taraf dilekçeleri sonrasında ortaya çıkan bir delilin mahkemece dinlenmesi ise tahkikatın bitiminden önce gecikmeksizin gösterilmiş olmasına bağlıdır. İstinafta, ilk derece mahkemesinde sunulamayan bu iki tür delile dayanılabilmesi açısından bir fark gözletilmemelidir. Zira her iki ihtimalde de ilk derece mahkemesinde gösterilmesi mümkün olup ilgilinin kusurundan kaynaklanmayan bir sebepten dolayı ileri sürülemez şartı gerçekleşmiş olacaktır⁶⁴. İsviçre MUK m. 317/1 uyarınca, ilk derece yargılamasında gerekli özenin gösterilmesine rağmen ikame edilemeyen delil, istinaf yargılamasında gecikmeksizin gösterilmesi kaydıyla

⁶³ Aynı yönde bkz. **Akkaya**, s. 289-290. İsviçre MUK m. 299'a göre belirli bir usul kesiti sonrasında zuhur eden yeni dava malzemeleri kural olarak dava dosyasına dâhil edilemez. Ancak bahsedilen kapsamdaki dava malzemeleri istinaf derecesinde ileri sürülebilecektir, bkz. **KSZ-Reetz/Hilber** in, Art. 317, Rn. 5. Söz konusu dava malzemelerinin istinaf derecesindeki yargılamanın en son hangi tarihte ileri sürülebileceği ise İsviçre MUK m. 229'a göre belirlemek gerekir, bkz. **KSZ-Reetz/Hilber** in, Art. 317, Rn. 21-25.

⁶⁴ Öğretide, *nova reperta* kapsamındaki bir vakıanın dahi istinaf mahkemesince dikkate alınabileceğini belirtmektedir, bkz. **Akkaya**, s. 288; **Karşı**, s. 806. Oysa kanunda açıkça aksi öngörülme hâllerde, HMK m. 357/1 gereğince, ilk derece mahkemesinde ileri sürülme iddia ve savunmalar istinafta dinlenemez.

dikkate alınabilir. Delilin gecikmeksizin gösterilmesi şartı yargılamayı geciktirmeye yönelik taktikleri önleyeceği gibi tarafların dürüstlük kuralına uygun davranmalarını sağlayacaktır⁶⁵. Yalnızca mücbir sebep şartına vurgu yapan HMK m. 357/3, böyle bir şarta yer vermemiştir. Ancak tarafların dürüst davranma yükümlülükleri dikkate alınarak Türk hukuku için de aynı şarta başvurulmasında bir sakınca bulunmadığı kanaatindeyiz.

İstinafta gösterilen yeni delile dayanılarak esas hakkında karar verilebilir. İlk derece mahkemesinin davanın reddine ilişkin kararı yeni delil çerçevesinde kaldırılarak davanın kabulüne karar verilebilir. Diğer taraftan, davanın kabulüne ilişkin karar da yeni delile bağlı olarak kaldırılarak davanın reddi kararı verilebilir. İstinaf mahkemesinin esas hakkında karar vermeyeceği hâllerde ise yeni delilin incelenmesinden bahsedilemez. Mesela görevsiz mahkemece verilen karar aleyhine istinaf yoluna başvurulduğunda, istinaf mahkemesinin görevsiz mahkemenin vermiş olduğu kararı kaldırarak dava dosyasının görevli mahkemeye gönderilmesine karar vermesi gerekir. Bu ise yeni delile bakılarak hüküm kurulamayacağı anlamına gelir. Artık dosya kendisine gönderilen mahkemenin sonradan gösterilen delile dayanılıp dayanılamayacağına karar vermesi gerekir. Kanaatimizce, ilk derece mahkemesi, HMK m. 145'in aradığı şartların sağlanıp sağlanmadığını istinafta yapılan başvuruyu esas alarak karara bağlamalıdır.

B. Temyiz

İstinaftan farklı olarak temyizde ilk derece mahkemesinin vermiş olduğu karar hukuka uygunluk yönünden denetlenir. Yargıtay, temyiz başvurusunda yargılama kurallarının yanlış uygulanması dışında delil değerlendirilmesinde bulunamaz. Tahkikata yapılmadığından daha önce ileri sürülmeyen yeni deliller temyizde ileri sürülemez⁶⁶. İstinafta olduğu gibi yeni delil gösterilebileceği istisnai hâller temyiz için öngörülmemiştir. Fakat bozma sebepleri arasında usulüne uygun olarak gösterilen delilin dikkate alınmamasından bahsedilmiştir. Bundan hareketle, kanuna uygun olarak gösterilen delilin ilk derece mahkemesinde incelenmediği için temyiz mah-

⁶⁵ **KSZ-Reetz/Hilber** in, Art. 317, Rn. 44.

⁶⁶ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 895.

kemesi tarafından değerlendirilebileceği söylenemez. Yani kararın bozulmasına yer verilmesiyle iktifa edilmelidir. Bu bakımdan, ilk derece mahkemesinde HMK m. 145'e uygun olarak gösterilen bir delil incelenmemişse, temyizde yalnızca bozmaya karar verilir. İlgili delil dikkate alınarak esas hakkında karar verilemez. İlk derece mahkemesinde HMK m.145'e dayanılarak gösterilmeyen bir delile ise hiçbir suretle dayanılmaz. Diğer bir ifadeyle, Yargıtay'ın eline ulaşmış dosya için HMK m. 145'e dayanılarak gösterilmek istenen bir delil hiçbir şekilde ilk derece mahkemesince verilmiş karar hakkında bozmaya hükmedilmesini sağlayamaz.

Yargıtay, ilk derece mahkemesi kararı hakkında bozmaya karar verirse ve ilk derece mahkemesinde yeniden tahkikat yapılması gerekli hâle gelirse, HMK m. 145'e dayanarak temyizde gösterilmek istenen delilin değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine kararı bozulan mahkeme karar verecektir. HMK m. 145'i uygulayacak ilk derece mahkemesi, sonradan delil göstermeye dair şartların sağlanıp sağlanmadığını Yargıtay'da yapılan başvuruya göre belirlemelidir. Yeniden tahkikat yapacak ilk derece mahkemesinde ilgili tarafın tekrar HMK m. 145'e göre delil gösterme talebinde bulunmasını beklemek isabetli olmaz. Kanun yolu başvurusunda yapılmış başvuruyu delil gösterme talebi için yeterli görmek gerekir.

Eğer üst mahkeme bozma kararı verirse ve alt derece mahkemesi buna uyarırsa, bozmayı gerektiren konuda tahkikat yapılacaktır. HMK m. 145'ten yararlanılarak delil gösterilmesinin yalnızca tahkikatın yapılacağı konuyla mı sınırlandırılacağı yoksa diğer konularda da mümkün olup olmadığı sorunuyla karşılaşılabilecektir. Bozma kararı sonrasında yeniden tahkikat yapılması sebebiyle, HMK m. 145'in uygulanabileceği kanaatindeyiz. Fakat HMK m. 145'in uygulanmasına bir sınırlandırma getirilebileceği savunulabilir. Şöyle ki, bozmayı gerektirmediği için yeniden yapılacak tahkikat dışında kalan konularda usuli kazanılmış hak doğacaktır⁶⁷. Bu konuları ilgilendiren bir delilin HMK m. 145'e göre sonradan gösterilmesinin usuli kazanılmış hakka aykırılık teşkil edeceği savunulabilir. Bu ise maddi gerçeğe uygun karar verilmesi yönündeki menfaatin hiçe sayılması anlamına gelecektir. Kanaatimizce, maddi gerçeğe ulaşılması gayesiyle, bozma kararı sonrasında tahkikatın dışında kalan konularda dahi, HMK m. 145'in istediği şartlar sağlan-

⁶⁷ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 904-912.

dığı takdirde, yeni delillere dayanılabilir. Bozmanın ilgili olduğu konu hakkında HMK m. 145'e göre yeni delillerin gösterilmesinde ise herhangi bir tereddüt yaşanmamalıdır.

C. Yargılamanın Yenilenmesi

Kesin olarak hükme bağlanmış bir dava hakkında yeniden yargılama yapılabilmesi yargılamanın yenilenmesi yoluyla mümkün olabilir. Yargılamanın yenilenmesi yolu, belirli hata ve noksanlıkları ihtiva eden bir mahkeme hükmündeki bu sakıncaları gidermeye yönelik bir kanun yoludur. HMK m. 375'te yargılamanın yenilenmesinin istenebileceği hâller tek tek sayılmıştır. Konumuz açısından HMK m. 375/1- (ç)'de geçen yargılamanın yenilenmesi sebebinin ele alınması gerekmektedir. Aleyhine hüküm verilen taraf mahkeme kararına etki edebilecek nitelikte bir belgeyi elinde olmayan sebeplerden ötürü ileri süremediği takdirde yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunabilir. Şayet ilgili belgenin elde edilememiş olması hükme hiç etki etmemişse yargılamanın yenilenmesi istenemeyecektir⁶⁸.

Kanunda geçen her türlü delil için HMK m. 375/1- (ç)'ye dayanılarak yargılamanın yenilenmesi istenemez⁶⁹. Yalnızca belge deliline dayanılabilir ve bu belgenin hükmün verilmesinden önce düzenlenmiş olması şarttır⁷⁰. Hükmün verilmesinden sonra ve fakat kesinleşmesinden önce ele geçirilen

⁶⁸ Arslan, R., Medenî Usûl Hukukunda Yargılamanın Yenilenmesi, Ankara 1977, s. 80. Alman MUK m. 580/1- (7), (b) gereğince sonradan ele geçirilen bir belgeye dayanılarak yargılamanın yenilenmesi talep edilebilir. Belge önceden gösterilmiş olsaydı farklı yönde karar verilebilecek olması şartı aranmalıdır, **Musielak/Musielak ZPO** § 580 Rn. 17.

⁶⁹ **Deren-Yıldırım**, s. 103. Alman hukukunda da Türk hukukunda olduğu gibi diğer delil araçlarının yargılamanın yenilenmesi sebebi olmayacağı kabul edilmiştir, bkz. **Musielak/Musielak ZPO** § 580 Rn. 15. Bu yüzden, belgenin diğer delil araçlarına (tanık dinlenmesi, keşif yapılması gibi) da başvurulması suretiyle delil etkisini göstermesine müsaade edilemez, bkz. **BeckOK ZPO/Fleck ZPO** § 580 Rn. 22. Buna karşın, Avusturya MUK m. 530/7'de her türlü delile dayanılarak yargılamanın yenilenmesinin istenebileceği öngörülmüştür, bkz. **Fucik/Klauser/Kloiber**, s. 536.

⁷⁰ Avusturya hukukunda delilin ne zaman ortaya çıktığı önem arz etmemektedir. Yargılama tamamlanmadan önce mevcut olan bir vakiya ilişkin delil yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunulması için yeterlidir, bkz. **Ballon**, s. 303.

belgenin yargılamanın yenilenmesi sebebi teşkil edebilmesi, sonradan delil gösterilme imkânının sona ermiş olması şartına bağlıdır⁷¹. Hüküm verilmeden önce, o belgeye dayanılamamasını haklı kılan sebebin ispat edilmesi gerekir. Aleyhine hüküm verilen tarafın kusurundan veya hâkimin bir hatasından dolayı gösterilemeyen belge deliline dayanılarak yargılamanın yenilenmesi talep edilemez⁷². Bilimsel ve teknik gelişmelere bağlı olarak delil olarak gösterilebilmesi fırsatı elde edilen belgeyle HMK m. 375/1- (ç)'ye göre yargılamanın yenilenmesi talep edilmelidir⁷³. Fakat söz konusu belgenin hükmün verilmesinden sonra düzenlendiği gerekçe gösterilerek yargılamanın yenilenmesi talebinin reddi istenebilir. *ARSLAN*, bilimsel ve teknik gelişmeyle düzenlenebilen belgenin içeriğini oluşturan verilerin önceden var olması sebebiyle haklı olarak bu ret talebinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir⁷⁴.

SONUÇ

Tarafların delil gösterebilmeleri temel yargısal ilkelerin gereklerinin sağlanabilmesi için belirli bir usul kesitiyle sınırlı tutulmuştur. Sonradan delil gösterilebilmesi ise ancak kanunkoyucunun öngördüğü şartlar altında mümkün olabilir. HMK m. 145'te bir delilin hangi şartlarda sonradan gösterilebileceği düzenlenmiştir. Bu şartlara ek olarak, HMK'nın delil gösterilmesine ilişkin diğer düzenlemelerine de uygun hareket edilmiş olması gerekir. Aksi takdirde, HMK m. 145'in aradığı şartlar mevcut olsa dahi, sonradan gösterilmek istenen delilin mahkemece incelenmesi kanuna aykırılık teşkil edebilir. Mesela sonradan gösterilen delille dava dosyasına yeni bir vakıa dâhil edilmek istendiğinde, iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı, mevcut durumda HMK m. 145'te geçen şartlar gerçekleşmiş olsa dahi delil gösterilmesine engel olacaktır.

⁷¹ *Arslan*, s. 80-81; *Kuru*, B., *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, 6. Bası, C. V, İstanbul 2001, s. 5181.

⁷² *Arslan*, s. 80. Bu yöndeki yeni tarihli karar için bkz. YARGITAY 20. HUKUK DAİRESİ, E. 2011/12042, K. 2012/373, T. 19.1.2012 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

⁷³ *Karsh*, s. 838.

⁷⁴ *Arslan*, Ön İnceleme, s. 82.

Delil gösterme faaliyeti ilk derece yargılamasında başlar ve kural olarak burada sona erer. İlk derece mahkemesinde delil gösterme işlemi dilekçeler aşamasıyla sınırlandırılmıştır. Öğretide tarafların ön inceleme aşamasında diledikleri gibi delil gösterebileceklerini belirten görüşlere katılma imkânı yoktur. Dilekçeler aşaması sona erdikten sonra, şayet bir delilin bu aşamada gösterilememesi ilgilinin kusurundan kaynaklanmıyorsa ve bu delilin sonradan gösterilmesi yargılamayı geciktirme amacı taşımıyorsa, sonradan gösterilmek istenen delilin hükme esas alınması lazımdır. Ancak, tahkikat aşaması sona ermeden önce bu talebin yapılmış olması şarttır. Zira tahkikat aşaması sona erdiği için artık yeni bir delil incelenemez.

Kanun yolu başvurusunda yeni bir delilin ortaya çıkma ihtimali her zaman için söz konusu olabilir. İstinaf mahkemesi, ilk derece mahkemesindeki dava dosyasında önceden mevcut olmayan ve istinaf başvurusunda gösterilen bir delili, HMK m. 357/3'e göre inceleyebilir. Gerçekten de ilk derece yargılamasında mücbir bir sebepten ötürü belirli bir delili gösteremeyen tarafın bu delili gösterme yönündeki talebine istinaf derecesinde olumlu cevap verilmesi vakıa mahkemesi olan istinaf mahkemesinin niteliğiyle uyum içindedir. Ancak temyiz incelemesinde tahkikat yapılamayacağı için yeni bir delilin dikkate alınması düşünülemez. Temyiz mahkemesince verilen karar sonrasında alt derece mahkemesinin yeniden tahkikat yapabildiği hâllerde ise sonradan gösterilmek istenen delilin incelenmesinde bir sakınca yoktur. Nihayet, hükmün kesinleşmesinden önce gösterilememiş olup hükme etki edebilecek nitelikte bir delil sonradan gösterilerek yargılamanın yenilenmesi talep edilebilir. Maddi gerçeğe uygun karar verilmesi açısından sonradan gösterilen bir delilin yargılamanın yenilenmesi sebebi olarak görülmesi isabetli bir tercihtir.

Kaynakça

- Akil**, C., İstinaf Kavramı, Ankara 2010.
- Akkaya**, T., Medenî Usûl Hukukunda İstinaf, Ankara 2009.
- Alangoya**, Y./**Yıldırım**, K./**Deren-Yıldırım**, N., Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı (Değerlendirme ve Öneriler), İstanbul 2006.
- Albayrak**, H., Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukunda Yaklaşık İspat, Ankara 2013.
- Arslan**, R., Medenî Usûl Hukukunda Yargılamanın Yenilenmesi, Ankara 1977.
- Arslan**, R., “Dava ve Cevap Dilekçelerinin Hazırlanması ve Ön İnceleme”, Bankacılar Dergisi, 2012, S. 80, s. 67-82, (Ön İnceleme).
- Arslan**, R., “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Delil Sözleşmesi Konusunda Getirdiği Yenilikler”, BD, 2013, Özel Sayı, s. 67-71, (Delil Sözleşmesi).
- Ballon**, O. J., Einführung in das österreichische Zivilprozessrecht- Streitiges Verfahren, 12. Aufl., Salzburg 2009.
- Beck’scher Online-Kommentar ZPO** (Hrsg. Vorwerk, V./Wolf, C.), Ed. 13, München 2014 (BeckOK ZPO/yazar ZPO § #, Rn. #.)
- Bolayır**, N., Hukuk Yargılamasında Delillerin Toplanmasında Tarafların ve Hâkimin Rolü, İstanbul 2014.
- Çelikoğlu**, C. T., “Hukuk Muhakemeleri Yargılama Modelinde Öninceleme Safhası” e-akademi (Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi), S. 125, 2012, s. 1-65 (<http://www.e-akademi.org/makaleler/ctcelikoglu-1.pdf> Erişim Tarihi: 27.11.2014).
- Çiftçi**, M. Ö., Medeni Yargılama Hukukunda İstinaf, İstanbul 2011.
- Deren-Yıldırım**, N., “Kanun Yolu Olarak İstinaf”, *TBB Uluslararası Toplantı*, İstinaf Mahkemeleri, 7-8 Mart 2003, s. 94-103.
- Erdönmez**, G., “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Bakımından Delillerin İbrazi”, Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukukçuları Toplantısı-X, İzmir 2012, s. 348-376.

- Erdönmez, G.**, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Delillerin Gösterilmesi ve İbrazı”, İBD, C. 87, S. 5, 2013, s. 15-53, (Delil Gösterilmesi).
- Ermeneek, İ.**, “Hukuk Muhakemeleri Kanuna Göre Ön İnceleme”, İnÜHFD, C. 11, S. 1-3, s. 139-177.
- Fucik, R./Klauser, A./Kloiber, B.**, Österreichisches und Europäisches Zivilprozessrecht, 11. Aufl., Wien 2011.
- Karaaslan, V.**, Medenî Usûl Hukukunda Hakimın Davayı Aydınlatma Ödevi, Ankara 2013.
- Karşlı, A.**, Medenî Muhakeme Hukuku, 3. Bası, İstanbul 2012.
- Kommentarzur Schweizerischen Zivilprozessordnung (ZPO)** (Teil 2-4) (Hrsg. Sutter-Somm, T./Hasenböhler, F./Leuenberger, C.), Basel 2010 (KSZ-yazar in, Art. #, Rn.#).
- Kommentarzur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz** (Hrsg. Musielak, H. J.), 11. Aufl., München 2014 (Musiak/yazar, ZPO § #, Rn. #.).
- Kaya, C./Akcan, R.**, “Medeni ve İdari Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi veya Değiştirilmesi Yasağı”, İÜHFM, C. LXVII, S. 1-2, s. 123-141.
- Kıyak, E.**, Türk Hukuk Muhakemesinde Davanın Açılmasının Usul Hukukuna İlişkin Sonuçları, Ankara 2014.
- Kuru, B.**, Hukuk Muhakemeleri Usulü, 6. Bası, C. V, İstanbul 2001.
- Kuru, B./Arslan, R./Yılmaz, E.**, Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 23. Bası, Ankara 2012.
- Kuru, B./Budak, A. C.**, “Hukuk Muhakemeleri Kanununun Getirdiği Başlıca Yenilikler”, İBD, 2011, C. 85, S. 5, s. 3-43.
- Lüke, W.**, Zivilprozessrecht (Erkenntnisverfahren, Zwangsvollstreckung), 9. Aufl., München 2006.
- Özbek, M. S.**, Hukuk Yargılama Usulünde Gider Avansı, Ankara 2013.
- Özekes, M.**, Medenî Usûl Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı, Ankara 2003.

- Özekes, M.**, Sorularla Medenî Usûl Hukukunda Yeni Kanun Yolu Sistemi (İstinaf ve Temyiz), (<http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/sorularla-medeni-usul-hukuku.pdf> Erişim Tarihi: 20.11.2014), (İstinaf ve Temyiz).
- Pekcanitez, H./Atalay, O./Özekes, M.**, Medenî Usûl Hukuku, 14. Bası, Ankara 2013.
- Pelli, O.**, Beweisverträge im Zivilprozess, Zürih 2012.
- Sarı, M.**, “İstinaf Mahkemelerinin Kanun Yollarımız İçindeki Yeri veya HUMK’da Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi”, (http://www.turkhukuksitesi.com/makale_125.htm Erişim Tarihi: 20.11.2014).
- Umar, B.**, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı’na Katkı”, Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukukçuları Toplantısı-V, Ankara 2006.
- Ulukapı, Ö.**, Medenî Usûl Hukuku, 2. Bası, Konya 2014.
- Üstündağ, S.**, İddia ve Müdafanın Değiştirilmesi Yasağı, İstanbul 1967.
- Yılmaz, E.**, İstinaf, 2. Bası, Ankara 2005.
- Yılmaz E.**, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Bası, Ankara 2013, (Şerh).
- Yılmaz, E.**, Islah (6100 sayılı HMK’na Göre Değiştirilmiş), 4. Bası, Ankara 2013, (Islah).